Monumenten Inventarisatie Project

GEMEENTEBESCHRIJVING

H E E R E N V E E N

PROVINCIE FRIESLAND - REGIO DE FRIESE WOUDEN

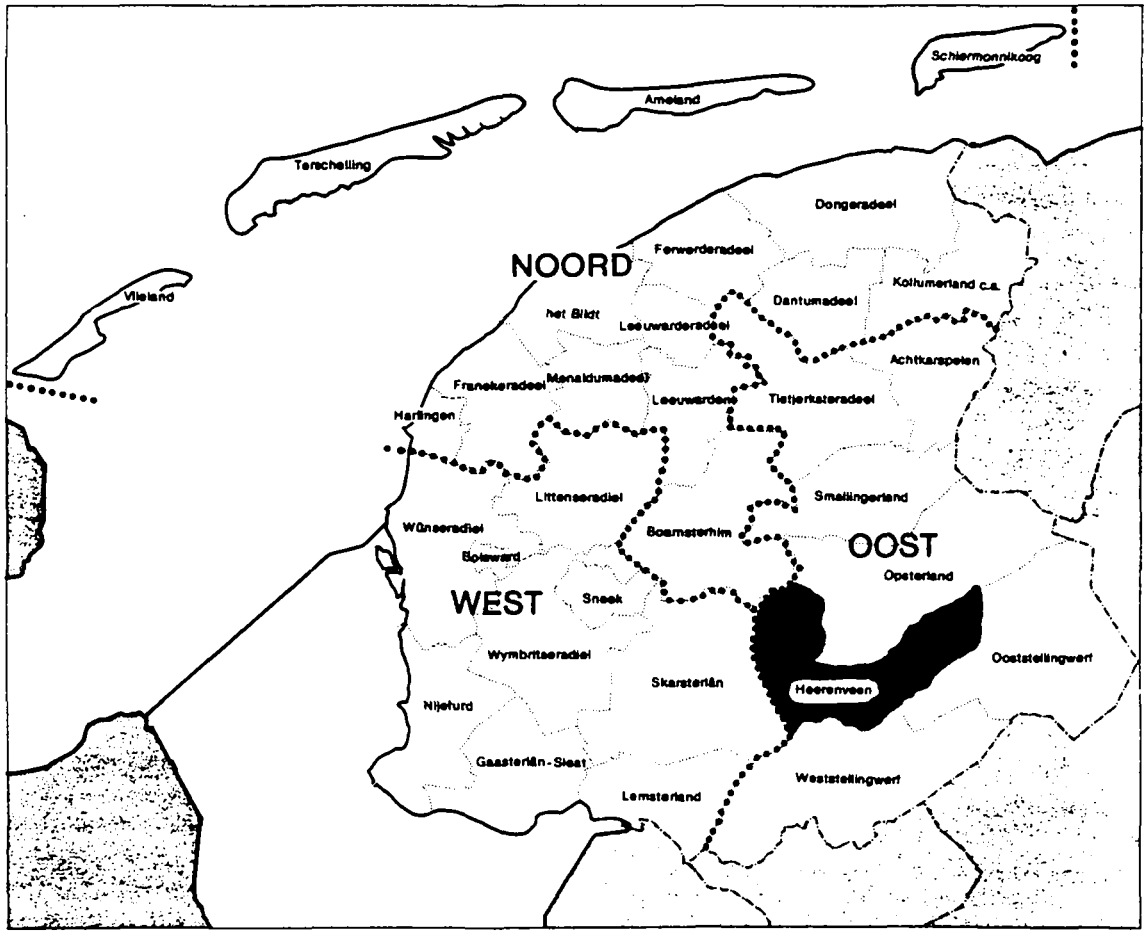

INHOUDSOPGAVE

1 INLEIDING 3

2 BODEMGESTELDHEID

2.1 Ontstaansgeschiedenis 3
2.2 Vervening 4
2.3 Bodemsoorten 4
2.4 Reliëf 5
2.5 Waterbeheersing 5

3 GRONDGEBRUIK, VERKAVELING EN LANDSCHAPSBEELD

3.1 Grondgebruik 5
3.2 Verkaveling 6
3.3 Landschapsbeeld 6

4 INFRASTRUCTUUR

4.1 Waterwegen 7
4.2 Landwegen 7
4.3 Spoor- en tramverbinding 8
4.4 Gas-, electriciteits- en drinkwatervoorziening 8

5 MIDDELEN VAN BESTAAN

5.1 Algemeen 9
5.2 Vervening 9
5.3 Landbouw en zuivelindustrie 10

6 NEDERZETTINGEN

6.1 Algemeen 10
6.2 Heerenveen 11
6.3 De oudste nederzettingen 13
6.4 De jongere nederzettingen 15
6.4.1 De lintbebouwing langs de Schoterlandsche Compagnonsvaart 15
6.4.2 Oranjewoud 16
6.5 Verspreide bebouwing 16

LITERATUUR 17

GERAADPLEEGD KAARTMATERIAAL 18

BIJLAGE Bevolkingsontwikkeling 18

1 INLEIDING

De gemeente Heerenveen is gelegen in regio De Friese Wouden (Oost). De gemeente grenst in het zuiden aan de gemeente Weststellingwerf, in het oosten aan Ooststellingwerf, in het noorden aan Opsterland, in het noordwesten aan de gemeente Boarnsterhim in regio Noord en in het westen aan de gemeente Skarsterlân in regio Zuid-West Friesland (West). De zuidelijke grens wordt gevormd door het Tjongerkanaal.

De gemeente Heerenveen is ontstaan na de samenvoeging van de gemeenten **Schoterland** en **Aengwirden** in 1934. De zogenaamde Westhoek van Schoterland (Rohel, Rottum, Rotsterhaule en Sintjohannesga) werd daarbij geruild tegen een klein, maar volkrijk, deel van Haskerland (Nijehaske). In 1984 werd de grens met de gemeente Opsterland enigszins gewijzigd.
De gemeente Heerenveen omvat tegenwoordig behalve de gelijknamige hoofdplaats nog 15 dorpen, nl. Bontebok, Gersloot, Hoornsterzwaag, Jubbega, Katlijk, De Knipe, Luinjeberd, Mildam, Nieuwehorne, Nieuweschoot, Oranjewoud, Oudehorne, Oudeschoot, Terband en Tjalleberd. De dorpen Terband, Luinjeberd, Tjalleberd en Gersloot worden samen wel aangeduid als "de Streek".

De gemeente heeft een oppervlakte van 140,15 km^2, waarvan 4,19 km^2 tot het binnenwater behoort. Op 1 januari 1990 telde de gemeente 37.930 inwoners, waarvan ruim tweederde deel woonachtig was in Heerenveen.

2 BODEMGESTELDHEID

2.1 Ontstaansgeschiedenis

Tijdens de Riss-ijstijd, omstreeks 200.000 jaar voor Chr., ontstonden in het onderhavige gebied als gevolg van de opstuwende werking van het landijs noordoost-zuidwest lopende ruggen. De voor het ijsfront liggende gletsjerlobben hebben in de dalen gelegen van de huidige riviertjes de Boorne, Tjonger en de Linde, hetgeen de brede dalen van deze kleine stroompjes verklaarbaar maakt.
Het door het ijs meegevoerde materiaal dat bij het afsmelten achterbleef vormde de keileem, welke in Friesland bijna overal in de ondergrond aanwezig is. Tijdens de Würmijstijd daalde het zeeniveau sterk en lag de Noordzee grotendeels droog. In Friesland werden op de keileemondergrond zandpakketten afgezet. Ook in het begin van het Holoceen was het klimaat nog niet zo gunstig en ontstond een deel van de jongere dekzanden aan de westkant van de Friese Wouden. Later werd het klimaat beter waardoor de plantengroei werd bevorderd. De zeespiegel rees sterk en op natte plaatsen ontstond onder bepaalde omstandigheden veen, zoals ook het geval was in de tussen de zandruggen gelegen laagten. Met uitzondering van noordwest Aengwirden en westelijk Schoterland groeide het veen langzamerhand boven de ruggen uit (hoogveen).

Op de voor bewoning geschikte zandruggen kwamen de eerste agrarische nederzettingen tot stand, zoals in het laatste hoofdstuk is beschreven. In de volgende paragraaf wordt aandacht besteed aan de verveningswerkzaamheden, die tot ingrijpende veranderingen in de aangrenzende veengebieden hebben geleid.

2.2 Vervening

Hoogveen
In de 16de eeuw werden de eerste voorbereidingen getroffen tot het afgraven van het hoogveen. De langwerpige veengebieden werden daartoe in de lengte met een kanaal doorsneden : de Schoterlandsche Compagnonsvaart. Haaks daarop werden wijken gegraven en weer haaks daarop greppels. De vaart en de wijken dienden zowel voor de afvoer van de turf als voor de ontwatering van het gebied. Het graven van de Compagnonsvaart was in 1627 gevorderd tot onder Katlijk, in 1652 tot onder Nieuwehorne, halverwege Heerenveen en Jubbega. Omstreeks 1800 was het eindpunt bereikt. De verveningswerkzaamheden leidden tot het ontstaan van verschillende nieuwe nederzettingen. Het laatste hoogveen zou tussen 194 en 1918 bij Hoornsterzwaag (24ste wijk) zijn vergraven.

Laagveen
Met name in de voormalige grietenij Aengwirden was vroeger veel laagveen aanwezig. Ook ten zuiden van de Buitenweg in de voormalige grietenij Schoterland was vroeger laagveen, dat tot aan de Tjonger was gelegen en in de winter onder water stond.
Voor 1800 werd in de laagveengebieden slechts op kleine schaal veen gegraven, volgens de oude Friese methode waarbij zogenaamde petgaten ontstonden. De verveners uit Giethoorn en omgeving (de Gietersen) begonnen in de eerste helft van de vorig eeuw ook in Aengwirden met hun rigoreuze verveningsmethode, de zogenaamde "natte vervening". Daarbij ontstonden diepe en uitgestrekte plassen. Omstreeks 1850 bestond Aengwirden voor meer dan de helft uit water.
Ten zuiden van de Buitenweg werd tot aan het begin van deze eeuw nog op kleine schaal veen gegraven. In de Deelen in het noordwesten van de gemeente werd tot in de jaren zestig van deze eeuw verveend. Het is thans het enige resterende petgatengebied in deze gemeente.

2.3 Bodemsoorten

In het zuiden van de gemeente bestaat de bodem uit zand, dat bij Jubbega - afgezien van een strook moerasveen langs de Tjonger, de gemeente over de volle breedte bedekt. De ondergrond van het afgegraven hoogveen in de Streek bestaat uit zand. Onder Heerenveen en (Beneden) Knipe ligt nog veen op het zand. In het uiterste noorden van de gemeente, in de omgeving van Nieuwebrug, ligt laaggelegen veen aan de oppervlakte.

2.4 Reliëf

In de polder van het 4de en 5de Veendistrict (ongeveer het grondgebied van de voormalige gemeente Aengwirden) ligt de bodem tussen 0 en 2 meter beneden NAP. Het grootste deel van de polder ten noorden van de Streek ligt tussen 1 en 2 meter beneden NAP.

De bodem van het Schoterlandse deel van de gemeente Heerenveen ligt bijna overal boven NAP. Langs de Tjonger ligt tussen Mildam en Hoornsterzwaag een rij hoogten (zandverstuivingen en rivierduinen), waarvan de Kiekenberg (ruim 7 meter hoog) ten zuiden van Oudehorne het hoogst is.

2.5 Waterbeheersing

In de hoger gelegen delen van de gemeente vond de afwatering grotendeels op natuurlijke wijze plaats op de Tjonger. Langs de rand van het hoogveen werden al voor de vervening leidijken aangelegd om de landerijen te beschermen tegen het water uit het hoogveen. Toen de vervening op gang kwam werden ten behoeve van de ontwatering de Schoterlandsche en de Opsterlandsche Compagnonsvaart en een groot aantal wijken gegraven.
De afwatering is op het westen en noordwesten gericht en vindt plaats via de Tjonger, de Schoterlandsche en voor een klein deel de Opsterlandsche Compagnonsvaart.

In de lager gelegen delen was de afwatering gebrekkig. Via sloten vond de afwatering plaats op de Heerensloot en de Schoterlandsche Compagnonsvaart. Na de oprichting in 1833 van de veenpolder "Het Vierde en Vijfde Veendistrict", dat het grootste gedeelte van de grietenij Aengwirden omvatte, werden polderdijken en vaarten aangelegd ten behoeve van de ontwatering en de afvoer van turf. Omstreeks 1850 bestond als gevolg van de vervening ruim de helft van deze grietenij uit plassen die in de tweede helft van de vorige eeuw geleidelijk aan werden drooggemalen. Na het droogvallen kon het land weer in cultuur gebracht worden.
De bemaling geschiedde met behulp van poldermolens en later ook stoom- en motorgemalen.

3 GRONDGEBRUIK, VERKAVELING EN LANDSCHAPSBEELD

3.1 Grondgebruik

Omstreeks 1850 vertoonde het grondgebruik in het Schoterlandse deel globaal gezien het volgende patroon. De hoger gelegen zandgronden waren voornamelijk als bouwland in gebruik. Aan de noordzijde werden de akkers begrensd door hoogveen dat oorspronkelijk begroeid was met bos en heide (woeste gronden); de gronden langs de Tjonger aan de zuidzijde van de akkers waren in gebruik als weide- en hooilanden. Ten zuidoosten van Heerenveen lagen enkele buitenverblijven in een bosachtige omgeving (Oranjewoud).
Hoewel veel bouwland in de loop der jaren werd omgezet in gras-

land, zijn de akkers in deze gemeente nooit helemaal verdwenen. De woeste gronden werden grotendeels in cultuur gebracht. Daarbij speelden grootgrondbezitters en ontginningsmaatschappijen, waaronder de N.V. de Drie Provincieën een grote rol. In Oost-Schoterland werd vond de ontginning vooral in de dertiger jaren van deze eeuw plaats. Nog altijd liggen in de gemeente vele kleine "bosjes", vooral ten noorden van de Schoterlandseweg.

In Aengwirden lagen langs de zuidzijde van de Streek bouwlanden die op hun beurt aan de zuidzijde werden begrensd door veengronden, welke grotendeels al voor de 18de eeuw waren afgegraven en omgezet in graslanden. Het gebied ten noorden van de Streek was ten gevolge van de lage ligging slechts geschikt als hooiland. Door het op grote schaal afgraven van het veen na 1833 ontstonden grote veenplassen. Na het droogmalen van de plassen vanaf het midden van de vorige eeuw (vooral rond 1890) werd de grond weer in cultuur gebracht. Het bouwland kwam hier niet terug.

3.2 Verkaveling

Langs de Tjonger en ten noorden van de Streek in Aengwirden was sprake van een verkaveling in zeer lange smalle stroken : een typische verkaveling voor de hooilanden. Langs de Schoterlandsche Compagnonsvaart was sprake van een type verkaveling dat kenmerkend is voor de veenkoloniale gebieden met een (voormalig) wijkenstelsel : langwerpige, kleinere percelen afgewisseld met sloten (wijken). In het oostelijke gedeelte van de gemeente waren omstreeks 1850 nog veel woeste gronden die niet of nauwelijks verkaveld waren.

Ondanks de ruilverkavelingen die in de gemeente hebben plaatsgevonden is het oude verkavelingspatroon vrij goed herkenbaar gebleven. Uitzonderingen daarop vormen de uitbreidingen van Heerenveen en Oranjewoud en omgeving. Langs de Tjonger en in het oosten van de gemeente kwamen nieuwe, grotere kavels (o.a. heideontginningen).

3.3 Landschapsbeeld

Het landschap binnen de gemeente Heerenveen is betrekkelijk gevarieerd. Het voormalige Aengwirden is vooral een open weidegebied, waarin de bebouwing geconcentreerd is aan de Streek. In het noorden ligt het petgatencomplex "de Deelen". In het westen van de gemeente ligt Heerenveen, een langgerekte nederzetting met een stedelijk karakter. Direct ten oosten van Heerenveen ligt Oranjewoud met haar villa's en buitenverblijven temidden van bossen.
De Schoterlandsche Compagnonsvaart en de haaks daarop gelegen wijken zijn karakteristieke elementen in het Schoterlandse deel van de gemeente. Tussen de weilanden liggen enkele percelen bouwland en vooral ten noorden van de Schoterlandseweg ook boomgroepen en kleine "bossen". Karakteristiek zijn de houtwallen.
De bebouwing is vooral gelegen in lange linten ter weerszijden van de Schoterlandseweg. Ten noorden van deze weg komt opvallend veel

verspreide bebouwing voor, terwijl ten zuiden daarvan bebouwing slechts sporadisch voorkomt.

4 INFRASTRUCTUUR

4.1 Waterwegen

Omstreeks 1850 waren de Tjonger, de Heerensloot en de Schoterlandse Compagnonsvaart de belangrijkste waterwegen. Het riviertje de Tjonger of Kuinder vormt vanouds de zuidgrens van de gemeente. Het bochtige karakter verdween als gevolg van de kanalisatie tussen 1886 en 1888.
De Heerensloot werd in 1556 gegraven voor de afvoer van turf en overtollig veenwater. De Schoterlandsche Compagnonsvaart werd om dezelfde reden gegraven. Dit geschiedde in etappes : men was in 1627 gevorderd tot onder Katlijk, in 1652 tot onder Nieuwehorne, halverwege Heerenveen en Jubbega. Omstreeks 1800 was het eindpunt bereikt. Haaks op de vaart werden zogenaamde wijken gegraven en weer haaks daarop de greppels.
De Engelenvaart, de zuidwestgrens van de gemeente, werd in 1840/41 gegraven ter verbinding van de Heerensloot (via de veenscheiding) met de Tjonger.

Hoewel na de Tweede Wereldoorlog de wijken werden afgedamd zijn zij op een groot aantal plaatsen nog herkenbaar in het landschap. De wijken en de Compagnonsvaart hebben geen functie meer voor de scheepvaart, maar uitsluitend voor de waterbeheersing. Het westelijke deel van de Schoterlandsche Compagnonsvaart werd gedempt en maakte plaats voor de brede asfaltweg van Heerenveen naar de Knipe.
Van de vooroorlogse sluizen en bruggen in en over de vaart is er in de gemeente Heerenveen geen overgebleven in tegenstelling tot de bruggen over de Tjonger bij Mildam en Hoornsterzwaag.

4.2 Landwegen

In Schoterland waren de belangrijkste verbindingen over land oost-west gericht en liepen over de hogere zandgronden, namelijk de Schoterlandseweg (of Binnenweg) en de Buitenweg, die deel uitmaakte van de oude Postweg van Lemmer naar Groningen. De Nieuweweg (later Gorredijksterweg) werd in 1758 aangelegd en was de eerste noord-zuidverbinding in die omgeving. Via de Bruggeweg kon men in zuidelijke richting naar Oldeberkoop.
In Aengwirden was één belangrijke verbinding, de weg van Heerenveen, door Terband, Luinjeberd, Tjalleberd en Gersloot vanwaar men weer naar Gorredijk kon.
De rijksstraatweg tussen Zwolle en Leeuwarden, aangelegd in 1828, en de weg door de Knipe, over Langezwaag naar Gorredijk waren omstreeks 1855 de enige verharde wegen in dit gebied.
Enkele jaren later werd de toestand aanmerkelijk verbeterd door de verharding van de Schoterlandseweg (ca. 1858), de weg door Oranjewoud en Katlijk (ca. 1860) en de weg door de dorpen in Aengwirden

(ca. 1858).

Omstreeks 1950 werd aan weerszijden van de Schoterlandsche Compagnonsvaart een verkeersweg aangelegd. In het kader van de ruilverkaveling werd de Tjongervallei aangelegd, een nieuwe weg ter ontsluiting van de landerijen tussen de Buitenweg en de Tjonger.
De aanleg van de Rijksweg 43 (later A 7) vanaf de Afsluitdijk via Joure naar Heerenveen en verder naar Drachten en Groningen in 1939/40 betekende de totstandkoming van een belangrijke, nieuwe oost-westverbinding. In 1977 werd het baanvak verdubbeld. De oude rijksweg tussen Zwolle en Leeuwarden werd in oostelijke richting verlegd en sluit aan bij de rotonde aan de noordzijde van Heerenveen, die in 1975/76 belangrijk werd uitgebreid.

4.3 Spoor- en tramverbinding

In 1866/68 kwam de spoorverbinding Zwolle-Leeuwarden gereed. In Nijehaske (thans Heerenveen) werd een station gebouwd.
In 1975 werd besloten het Stationsplein te reconstrueren, in het kader waarvan ondermeer het oude stationsgebouw werd afgebroken. De oude, houten directiekeet in de Stationstraat, later in gebruik als (personeels)woningen is bewaard gebleven.
Ook tussen Oude- en Nieuweschoot was vroeger een klein station; thans is hier de (vernieuwde) halte Thialf, nabij het gelijknamige ijsstadion.

In het gebied dat thans tot de gemeente Heerenveen behoort kwamen in 1882 twee stoomtramlijnen tot stand, nl. Heerenveen-Joure en Heerenveen-Gorredijk-Drachten. Beide lijnen werden langs bestaande wegen aangelegd. In Nijehaske werd een groot tramstation gebouwd; het kantoor van de NTM verrees daartegenover. Overigens lag een deel van de tramverbinding tussen Beetsterzwaag en Oosterwolde op het meest oostelijke deel van het grondgebied van de gemeente (langs de Kapellewei, ten noordoosten van Hoornsterzwaag).
Kort na de Tweede Wereldoorlog werd het personenvervoer gestaakt, omdat autobusdiensten deze taak geleidelijk aan hadden overgenomen. De lijnen werden nog enkele jaren voor het goederenvervoer gebruikt. In 1968 reden de laatste (goederen)trams. Kort daarop werden de rails verwijderd. Ook de gebouwen werden afgebroken.

4.4 Gas-, electriciteits- en drinkwatervoorziening

Als grotere plaats had Heerenveen een eigen gasfabriek, die nabij de begraafplaats werd gebouwd. Toen men de beschikking kreeg over aardgas werd de oude fabriek overbodig en uiteindelijk afgebroken.

De electriciteitsvoorziening kwam in de jaren twintig tot stand en werd verzorgd door de in 1922 opgerichte N.V. Electriciteitsvoorziening Heerenveen. Aan de Schans te Heerenveen staat nog een zogenaamd onderstation. De dorpen werden nog voor de Tweede Wereldoorlog van electriciteit voorzien. Na 1945 werd slechts zeer geleidelijk aan het resterende buitengebied geholpen.
Het dorp Luinjeberd had reeds vanaf ca. 1910 een eigen plaatse-

lijke centrale bij de zuivelfabriek. Een dergelijke combinatie kon in meer Friese dorpen worden aangetroffen.

Voor wat betreft de drinkwatervoorziening was men tot in deze eeuw aangewezen op putten, regenwaterbakken en pompen. Van belang voor de geschiedenis van de drinkwatervoorziening in het onderhavige gebied is de totstandkoming in 1915 van het derde waterleidingbedrijf in Friesland, de "N.V. Heerenveensche Waterleiding" met een watertoren (1915) en een reinwaterkelder aan het Gemeenteplein (1932).
De zuivelfabrieken in de nabije omgeving waren in de loop van de jaren twintig de voortrekkers van de uitbreiding van het net. Aan het einde van het jaar 1935 waren inmiddels behalve Heerenveen nog vier dorpen op het net aangesloten, nl. Het Meer, De Knipe, Oranjewoud en Oudeschoot. De dorpen in de Oosthoek werden in de jaren vijftig op het net aangesloten.

5 MIDDELEN VAN BESTAAN

5.1 Algemeen

Aanvankelijk vond men in het onderhavige gebied zijn bestaan voornamelijk in de landbouw, zowel in de akkerbouw als in de veehouderij. Vanaf het midden van de 16de eeuw tot in deze eeuw toe was ook het afgraven van het veen ten behoeve van de turfwinning een belangrijke, maar voor velen slechts een geringe, bron van inkomsten. Vooral toen geleidelijk aan een einde kwam aan de verveningswerkzaamheden leden velen een armoedig bestaan, hetgeen onder andere heeft geleid tot de "hongertochten" in 1887.

In de plaats Heerenveen waren de inkomstenbronnen veel gevarieerder. Er werd druk gehandeld, o.a. in rogge, boekweit en boter. Ook woonden er veel ambachtslieden, waaronder leerlooiers, molenaars, scheepsbouwers en klokkenmakers. Heerenveen was vanouds ook een centrum van nijverheid, met name de bouwnijverheid. In de directe omgeving van de plaats stonden vroeger diverse industriemolens, olieslagerijen en kalkovens. De zaak van A. Gaastra die begon met de verkoop van naaimachines, uurwerken en fietsen, groeide uit tot de grote rijwiel- en brommerfabriek Batavus.
Al in de jaren '30 van deze eeuw had de plaats een ruime verscheidenheid aan winkels. De Dracht is vanouds de hoofd-winkelstraat van Heerenveen. In 1973 werd de straat, die in 1968 werd gesloten voor verkeer, een winkelpromenade.

5.2 Vervening

De verveningswerkzaamheden betekende voor velen een bestaan, al was dat maar karig. Omdat het werk bovendien seizoengebonden was moesten de veenarbeiders buiten het seizoen elders aanvullende arbeid zoeken. Buiten het boerenwerk waren er eigenlijk maar weinig mogelijkheden, zodat sommigen zelfs uit bedelen moesten gaan. Doordat de werkzaamheden geleidelijk aan op een laag pitje kwamen

te staan, daalden de aantallen veenarbeiders voortdurend. In 1812 werkten nog ongeveer 2000 mensen in de Schoterlandse verveningen; in 1913 waren er nog maar een paar honderd. Vervangende werkgelegenheid was er aanvankelijk niet of nauwelijks.

5.3 Landbouw en zuivelindustrie

Behalve woeste gronden werden ook grote arealen landbouwgrond opgeofferd ten behoeve van de vervening. Zoals gezegd ontstonden na de vervening petgatencomplexen of grote veenplassen. Na het droogmalen van de plassen werd nieuwe landbouwgrond aangemaakt. Ook de nog resterende woeste gronden werden ontgonnen. Er werden initiatieven ondernomen om aan arbeiders de mogelijkheid te bieden een eigen klein bedrijfje op te starten, o.a. door de landarbeidersstichting en de P.W. Janssen's Friesche Stichting.

De zuivelproduktie verplaatste zich aan het einde van de vorige eeuw geleidelijk aan van de boerderijen naar de zuivelfabrieken.
Op het huidige grondgebied van de gemeente Heerenveen ontstond een betrekkelijk groot aantal zuivelfabrieken : Bovenknijpe (1893, particulier), Bontebok-Nieuwehorne (1898, coöperatie), Oudeschoot (1900, coöpearatie), Luinjeberd (1902), Jubbega (1903), Het Meer-Benedenknijpe (1907, coöperatie) en Hoornsterzwaagstercompagnie (voor 1930).
Als gevolg van de concentratie in de zuivel sloten de Heerenveense fabrieken. De meeste melk van de gesloten fabrieken ging voortaan naar "de Takomst" te Wolvega. De laatste fabriek die sloot was "de Gemeenschap" te Bontebok-Nieuwehorne in 1966; de gebouwen hebben nog een bedrijfsbestemming.

6 NEDERZETTINGEN

6.1 Algemeen

De oudste vestiging vond plaats op de noordoost-zuidwest gerichte zandruggen en later ook op het veen in het noorden van de gemeente. In de huidige gemeente Heerenveen liggen twee oude middeleeuwse bewoningsassen, nl. de Aengwirderweg met daaraan de dorpen Luinjeberd, Tjalleberd en Gersloot en de Schoterlandseweg met de dorpen Oudeschoot, Mildam, Oudehorne, Jubbega, Schurega, en Hoornsterzwaag. Aan de bewoningsassen werden voornamelijk boerderijen gebouwd met daartussen ook enkele burgerwoningen. Ook Katlijk is een oude agrarische nederzetting.

Langs de Schoterlandsche Compagnonsvaart ontstonden ten tijde van de vervening - dus vanaf ca. 1550 - buurtjes nabij de sluizen. Omdat de bebouwing langs de vaart zich steeds verder uitbreidde ontstond lintbebouwing met de buurschappen of dorpen Het Meer, de Knipe, Bontebok, Oudehornstercompagnie, Jubbegaastercompagnie en Hoornsterzwaagstercompagnie. Jubbegaastercompagnie kon later verdeeld worden in Jubbegaastercompagnie en Jubbega-Derde-Sluis. Ook het ontstaan en de opkomst van Heerenveen hangt nauw samen met

de vervening (zie paragraaf 6.2). Oranjewoud heeft een afwijkende ontstaansgeschiedenis (zie paragraaf 6.4.2)

In het hoogveen in de Oosthoek werd ook gewoond in hutten, holen en armenhuizen. Een Opbouwcommissie bouwde in de eerste helft van deze eeuw ter vervanging van keten en holen zogenaamde opbouwwoningen. Daarbij werd een spreidingsbeleid gehanteerd : niet meer dan vier woningen bij elkaar. In 1930 waren de slechtste keten opgeruimd. Uiteindelijk werden in totaal 45 van dergelijke woningen neergezet in de Oosthoek. Het kleine aantal dat daarvan is overgebleven is eigendom van de woningstichting Oost-Schoterland. De landarbeidersstichting bouwde 7 boerderijtjes.

De bevolkingsgroei vond tussen 1850 en 1940 verspreid over de hele gemeente plaats. Na de oorlog was vooral sprake van een explosieve groei van Heerenveen, ook ruimtelijk gezien.

6.2 Heerenveen

De hoofdplaats van de gemeente, Heerenveen, lag vroeger verspreid over drie grietenijen (gemeenten), namelijk Aengwirden, Haskerland en Schoterland. De plaats heeft haar opkomst te danken aan de turfgraverij, waarmee omstreeks het midden van de 16de eeuw werd aangevangen.
De naam van de plaats verwijst naar de "Heeren Compagnons" (Van Dekema, Foeyts en Van Cuyck) die destijds de veengronden aankochten en lieten afgraven. De turf werd behalve naar andere streken in de provincie Friesland ook naar Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Brabant gebracht. De drukke turfhandel leidde tot de vestiging van ambachts- en kooplieden ter plaatse, met name in de 18de eeuw. Langs de voor de afvoer van de turf gegraven Heerensloot (aan de Heerenwal) en Schoterlandsche Compagnonsvaart en langs de weg naar Zwolle ontstond min of meer gesloten bebouwing o.a. in de vorm van fraaie burgerhuizen en boerenwoningen. Bij het knooppunt van genoemde verkeerswegen was sprake van enige kernvorming (waaronder de Crackstate, later arrondissementsrechtbank en gemeentehuis). Binnen Heerenveen en in de directe omgeving waren pottenbakkerijen, scheepshellingen, kalkovens en diverse industriemolens (koren- en oliemolens, houtzaagmolens en een schorsmolen). Vanwege de grote omvang werd de plaats als vlek aangeduid.

Het aantal inwoners van Heerenveen steeg tussen 1850 en 1940 van ongeveer 2600 naar 6850. Ook ruimtelijk breidde de plaats zich uit. De in 1828 aangelegde straatweg tussen Zwolle en Heerenveen werd hoe langer hoe meer een structurerend element bij verdere uitbreidingen. Doordat vooral langs deze weg werd gebouwd kreeg Heerenveen haar langgerekte vorm. In 1866/68 kwam Heerenveen aan het spoor te liggen. In het Haskerlandse deel (Nijehaske) werd een station gebouwd (1867) en later ook het tramstation en het kantoor van de N.T.M. In de omgeving van het station (Stationsplein, Trambaan en Stationsstraat) verrezen villa's en grote (dubbele) woningen net als aan het Fok, tegenover de doorgaans veel oudere bebouwing van de Heerenwal. Langs de Parallelweg, meer naar het

noorden, werden vanaf ca. 1900 kleinere, vrijstaande of dubbele (arbeiders)woningen gebouwd. Aan de zuidzijde kwam nieuwe bebouwing vooral langs de straatweg (thans Burg. Falkenaweg) tot stand, waaronder bijvoorbeeld het buiten Nieuw Friesburg (ca. 1870), de ambachtsschool (1908) en de nieuwe Gereformeerde kerk (1921).

Pas met de gemeentelijke herindeling van 1934 kwam een eind aan de remmende werking van de ligging van Heerenveen in drie gemeenten op meer grootschalige ontwikkelingen. Daarvoor had iedere gemeente haar eigen straten- of uitbreidingsplan.
In het Aengwirder deel (noordoosten) kwamen de eerste uitbreidingen tot stand in het kader van het stratenplan uit 1925 van de gemeentearchitect K.R. Post. Het plan wordt gekenmerkt door de ruime opzet, de relatief brede, merendeels haaks op elkaar staande straten en een klein aantal gebogen straten. Het lijkt erop dat aansluiting is gezocht bij reeds bestaande structuren. Er werden met name woningen gebouwd voor de beter gesitueerden en de middenstand (K.R. Poststraat, Jacob Hepkemastraat, van Maasdijkstraat). Aan de Thialfweg, waar ook de ijsbaan was gelegen, werden o.a. de Rijkskweekschool (ca. 1920), het Polderhuis van het 4e en 5e Veendistrict (voor 1928), het ziekenhuis de Tjongerschans (1929) en enkele villa's gebouwd. In de hoek tussen de Schans, de Fok en de Thialfweg - min of meer los van de bestaande structuur - kwam ook een klein, wigvormig buurtje tot stand met voornamelijk vrijstaande erkerwoningen uit de jaren '20 en '30 (Schans, Eikenlaan, Iepenlaan, Lindenlaan, J.H. Kruisstraat). Na de Tweede Wereldoorlog werd het stratenplan van 1925 verder ingevuld o.a. met de Bloemenbuurt (vanaf 1948).
In de jaren twintig en dertig werd ook in het Schoterlandse deel gebouwd. Waarschijnlijk vormde ook hier een eenvoudig uitbreidingsplan de grondslag. Naast de oude straatweg is de evenwijdig daaraan gelegen Compagnonsstraat-Van Dekemalaan-Sieger van der Laanstraat een belangrijk structuur-element. Samen beplaen zij de langgerekte structuur van dit deel van Heerenveen. Aan beide zijden van de Compagnonsstraat kwamen in de jaren twintig complexen volkswoningbouw tot stand. In het verlengde daarvan aan de Sieger van der Laanstraat verrezen aan de oostzijde vrijstaande en dubbele woningen uit de tweede helft van de jaren '20 en de jaren '30. Ook de bebouwing aan de Mr. Halbe Binnertsstraat, de Van Dekemalaan en gedempte Molenwijk dateert voor een deel uit deze periode. De invullingen van kort na de Tweede Wereldoorlog kwamen vermoedelijk - net als in het Aengwirder deel - nog in het kader van de oude uitbreidingsplannen tot stand.

De verdere uitbreiding met uitgestrekte nieuwe wijken deed aanvankelijk niets af aan de smalle, zeer langgerekte structuur. Deze vorm verdween pas nadat ook aan de westzijde van het spoor grote nieuwe wijken (de Greiden, de Heide en Nijehaske) werden gerealiseerd. De weg van Zwolle naar Leeuwarden werd naar het oosten verlegd en vormt sindsdien de begrenzing van de plaats aan de oostzijde. Heerenveen groeide uit tot een centrum van administratie, onderwijs, industrie en verzorging van een stedelijk karakter. De aanleg van de rotonde eind jaren zestig benadrukt nog eens dat de

plaats ook een knooppunt van wegen was geworden.
In de plaats Heerenveen is betrekkelijk veel oude bebouwing vervangen door nieuwbouw. Bekende reconstructiegebieden zijn het Stationsplein en de omgeving van het gemeentehuis.

6.3 De oudste nederzettingen

Terband, Luinjeberd, Tjalleberd en Gersloot
De dorpen Terband, Luinjeberd, Tjalleberd en Gersloot ontstonden langs de Aengwirderweg (de Streek). Uit vergelijking van kaartmateriaal uit het begin van de 18de eeuw en uit het midden van de vorige eeuw blijkt dat de lintbebouwing in de tussenliggende periode sterk verdicht is.
Omstreeks 1850 waren de dorpen Luinjeberd en Tjalleberd al min of meer aan elkaar gegroeid. Het bebouwingslint lag ingesloten tussen grote veenplassen ter weerszijden van de weg. Het verdichtingsproces zette zich ook na 1850 voort. De veenplassen werden in de tweede helft van de vorige eeuw grotendeels drooggemalen, waarbij de noordzijde het eerst aan de beurt was. Luinjeberd kreeg in 1902 een zuivelfabriek. De structuur van de dorpen is niet of nauwelijks gewijzigd. De aanleg van de rotonde bij Heerenveen (196?) was een belangrijke ruimtelijke ontwikkeling in de omgeving van Terband.

Oude- en Nieuweschoot
Oudeschoot was aanvankelijk een agrarisch streekdorp met enige centrumfunctie die het dorp aan het in de 16de en 17de eeuw opkomende Heerenveen moest afstaan. Na de aanleg van de straatweg Zwolle-Leeuwarden in 1828 kreeg het dorp een kruisvormige plattegrond met rond het kruispunt enige niet-agrarische bebouwing Omdat vooral gebouwd werd langs de straatweg kwam het accent geleidelijk aan meer op deze weg te liggen in plaats van op de oorspronkelijke streek. Het westelijke deel van het dorp is door de sterke uitbreiding van Heerenveen min of meer in die plaats opgegaan.
In de directe omgeving van Oudeschoot lagen ook een aantal buitenplaatsen, nl. Veenwijk (1763), Klein Veenwijk (ca. 1811), Heremastate (1829) en Jagtlust (????). In 1901 werd ter plaatse van Veenwijk de Julia Jan Woutersstichting gebouwd, ten behoeve van de huisvesting van "ongehuwde en behoeftige dames uit den fatsoenlijken en een beschaafden stand".

Nieuweschoot was een streekdorpje van verspreide boerderijen en enkele woningen. De meeste boerderijen lagen vroeger op een rijtje even ten zuiden van de weg naar Oudeschoot, waar ook het kerkje staat. De dorpsherberg werd in 1868 het stationskoffiehuis. Het oostelijke deel van het dorp (met de buitenplaats Jagtlust) is opgegaan in Heerenveen-zuid.

Mildam
Mildam is een agrarische nederzetting langs de Schoterlandseweg ontstaan nabij een plaats waar men de Tjonger kon oversteken. Omstreeks 1850, toen Mildam nog een buurschap was dat onder het

voormalige dorp Brongerga hoorde, lag het grootste gedeelte van de bebouwing aan de Schoterlandseweg. Echter, ook langs de Molenlaan in noordelijke richting en in de richting van de Tjonger was bebouwing aanwezig. De Molenlaan liep naar de korenmolen die omstreeks het midden van de vorige eeuw nog aan de noordzijde van Mildam stond, maar later werd afgebroken.
Hoewel na 1850 vooral langs de Schoterlandseweg de bebouwing is toegenomen en rond de kerk enige kernvorming optrad, is de eenvoudige ruimtelijke structuur van deze nederzetting daardoor niet wezenlijk gewijzigd.
Na de Tweede Wereldoorlog werden vele arbeidershuisjes gesloopt en kwam een forensenwijk tot stand. Ook de hoge bomen - vroeger zo kenmerkend voor dit dorp - werden gerooid.

Katlijk
Katlijk is een oud boerendorp. Omstreeks 1850 bestond het uit een drietal streekjes bebouwing (Groot Katlijk, Klein Katlijk en Nieuw Katlijk) zonder onderlinge ruimtelijke samenhang. Aan de verbindingsweg tussen Groot en Klein Katlijk stond slechts de kerk (en een pastorie ?). Nieuw Katlijk bestond uit enige lintbebouwing langs de Schoterlandsche Compagnonsvaart en maakt thans deel uit van de Knipe.
Behalve enige verdichting van de bebouwing aan de streekjes en een uitbreiding van de bebouwing aan de verbindingsweg is hier weinig veranderd. Aan de W.A. Nijenhuisweg werden omstreeks 1930 door de woningstichting ter weerszijden van een insteekweg een achttal woningen gebouwd.

Oude- en Nieuwehorne
Omstreeks 1850 was de bebouwing van Nieuwehorne voornamelijk gelegen aan de Binnenweg (Schoterlandseweg). De bebouwing van Oudehorne lag deels aan de Binnenweg en deels langs een as tussen de Binnen- en Buitenweg. Aan laatstgenoemde as lag ook (de) Sevenaer-(state). Vooral langs de Binnenweg nam de bebouwing na 1850 sterk toe.
De pogingen om te komen tot enige kernvorming tussen de Schoterlandseweg en Buitenweg zijn gedaan in het kader van het naoorlogse uitbreidingsplan Nieuwehorne (jaren '70 ?).

Jubbega-Schurega
Omstreeks 1850 waren Jubbega en Schurega ruimtelijk gezien nog twee aparte streekdorpen. Beide dorpen zijn oude agrarische nederzettingen. De boerderijen lagen voornamelijk langs de Binnenweg (Jubbega) en langs een tussen de Binnen- en Buitenweg gelegen as (Schurega). Later kwam het accent meer op de Binnenweg te liggen, omdat na het verharden van deze weg (ca. 1858) bijna alle nieuwe gebouwen daaraan werden gesitueerd.

Hoornsterzwaag
Hoornsterzwaag is een agrarisch streekdorp, waarvan omstreeks 1850 de meeste, verspreid gelegen, bebouwing was gesitueerd langs een as. Deze as lag evenwijdig aan de meer zuidelijk gelegen Binnenweg, waaraan de kerk en enkele andere bouwwerken stonden.

De structuur van het dorp is niet of nauwelijks veranderd. Wel is sindsdien de bebouwing langs de Binnenweg toegenomen.

6.4 De jongere nederzettingen

6.4.1 De lintbebouwing langs de Schoterlandsche Compagnonsvaart

Het Meer, De Knipe en Bontebok
Ten tijde van de vervening kwam lintbebouwing tot stand ter weerszijden van de Schoterlandsche Compagnonsvaart. Al voor de 18de eeuw was sprake van een vrij dicht lint tussen Heerenveen en de eerste sluis (Bontebok). Behalve veenarbeiders woonden hier ook schippers en scheepsbouwers. Omstreeks 1850 kwam men vanaf Heerenveen eerst in het buurschap Het Meer, vervolgens in Benedenknijpe (Nieuw-Brongerga) en Bovenknijpe (Nieuw-Katlijk). Na 1850 werd de lintbebouwing dichter. Het Meer werd een zelfstandig dorp, maar maakt sinds ca. 1950 deel uit van de plaats Heerenveen. De dorpen Beneden- en Bovenknijpe werden in de jaren '60 samengevoegd tot De Knipe. Een belangrijke wijziging is de demping van (een deel van) de Schoterlandsche Compagnonsvaart.
Bontebok ontstond nabij de eerste sluis (ca. 1665) in de Compagnonsvaart. Omstreeks 1850 stonden rondom de sluis enkele gebouwen waaronder herbergen. Later kwamen daar o.a. een zuivelfabriek (1898) en een lagere school (1923) bij. De zuivelfabriek werd in 1927 door een nieuw gebouw vervangen. In de loop van de tijd trad een verdere verdichting van de bebouwing op; in 1980 werd Bontebok een zelfstandig dorp.

Oudehornstercompagnie
Ook bij de haakse bocht en de Tweede Sluis (ca. 1755) in de Compagnonsvaart ontstond een buurschap. Op de kaart van Eekhoff is te zien dat omstreeks 1850 hier een duidelijke concentratie van bebouwing was. Velen woonden hier vroeger in hutten of holen, waaronder bedelaars en ambachtslieden als stoelwinders, scharesliipers, mattenwevers en roskammers.
Omstreeks 1900 kwam er enige verbetering in de situatie : sociale woningbouw door de filantropische P.W. Janssen's Friesche stichting. In 1904 kwam er een schooltje.

Jubbegaastercompagnie, Jubbega-Derde-Sluis en Hoornsterzwaagstercompagnie
Vanaf het einde van de 18de eeuw kwam het zwaartepunt van het dorp Jubbega-Schurega steeds meer in de compagnie te liggen. De bebouwing was daar vooral gesitueerd aan de Schoterlandsche Compagnonsvaart en in mindere mate aan enkele wijken. Bij de Derde Sluis (1774) was een duidelijke concentratie van de bebouwing.
Na 1850 is de bebouwing langs de vaart en aan de wijken sterk toegenomen. De nederzetting bij de Derde Sluis groeide verder uit met o.a. een eigen kerk (1865/65) en school (1886) en kreeg de naam Jubbega-Derde-Sluis. Bij de 15de wijk verrees een school (1878) en bij de 9de wijk een zuivelfabriekje.

6.4.2 Oranjewoud

Waar nu het dorp Oranjewoud is gelegen was vroeger een bosachtig terrein dat onder het dorp Oudeschoot hoorde en wel aangeduid werd als het Schoterwoud. In het derde kwart van de 17de eeuw kocht Albertine Agnes hier een buitengoed dat zij liet verfraaien. Anderen volgden haar voorbeeld. Behalve een aantrekkelijk woonoord werd Oranjewoud ook een geliefde verblijfplaats, hetgeen geïllustreerd kan worden aan de bouw van verschillende logementen : de Tent (tot ca. 1866); Heidewoud (1834); de Kom (sinds 1872); hotel Oranjewoud, later hotel Weener (vanaf 1904). Heidewoud (vanaf 1957 Hotel "Tjaarda") werd een bekend ontspanningscentrum met speeltuin (1891), belvédère (1917, 1924), doolhof (1927) etc. Ook bij hotel Weener was een speeltuin.
Oranjewoud kwam in trek bij een steeds breder wordende laag van de bevolking. Zo werden behalve buitens vanaf het begin van deze eeuw ook verschillende villa's gebouwd zoals Blau Hûs (1906), Woudoord (1908), De Nijhorst (1913) en De Brem (1922). Blau Hûs is ook in gebruik geweest als tehuis voor chronisch zieken. Het gebied werd steeds dichter bebouwd en kleiner verkaveld. Om de wildgroei te keren werd in 1937 aan de Leeuwarder architect Baart opdracht gegeven voor Oranjewoud - dat omstreeks 1930 een zelfstandig dorp werd - een stratenplan te ontwerpen. Dit kleine, nog juist vooroorlogse, plan met woningen voor "beter-gesitueerden" op ruime kavels aan gebogen wegen, werd grotendeels na de Tweede Wereldoorlog gerealiseerd.

6.5 Verspreide bebouwing

Vooral ten noorden van de Schoterlandseweg komt betrekkelijk veel verspreide bebouwing voor in de vorm van kleine boerderijtjes en arbeiderswoningen. Als gevolg van geregelde afbraak en nieuwbouw is het onduidelijk of in de periode 1850-1940 de verspreid gelegen bebouwing is af- of toegenomen.

LITERATUUR

Algemeen

A.J. v.d. Aa (Hoofdred.). Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. Gorinchem, 1839-1851. 14 Delen. Herdruk: Zaltbommel 1976.

G. Abma (Hoofdred.). Encyclopedie van Hedendaags Friesland. 2 Dln. Leeuwarden (1975).

A. Algra. De Historie gaat door het eigen dorp. 6 Dln. o.a. [1955-1960], Leeuwarden.

J.H. Brouwer (Hoofdred.). Encyclopedie van Friesland. Amsterdam / Brussel 1958.

Buro Bügel/Van de Dijk B.V. (samenst.). Kultuurhistorische Aspekten van het Friese Landschap. Inventarisatie van elementen en patronen. Groningen (1979).

Bureau Centrale Databank van de provincie Friesland. Overzicht van het aantal inwoners per dorpsgebied (1-1-1985 t/m 1-1-1989), nr. 125. Leeuwarden 1989.

J. Cnossen. De bodem van Friesland. Toelichting bij blad 2 van de bodemkaart van Nederland. Wageningen (1971).

Gedeputeerde Staten van Friesland. Beleidsnota voor landschapszorg en natuurbeheer in Friesland. Ontwerp. (november 1985)

Provinciale Planologische Dienst. Cultuurhistorische Paden in Friesland. Nota 257. Leeuwarden 1979.

Ir. P.A. van der Sluis. Cultuurtechnische ontwikkelingen in de Friese Wouden na 1918. Drachten, 1963.

Heerenveen

H.J. Aarts. Heerenveen 1934-1984. Uitgave van het museum Willem van Haren, 1984.

R. Boltendal. De Heeren en de anderen. Over de geschiedenis van de vijtigjarige gemeente Heerenveen (1934-1984) en de historie van Aengwirden en Schoterland. Leeuwarden, 1984.

Henk Kapma. Heerenveen, veranderd gezicht 1900-1984. Groningen (1984).

J. Keizer. Heerenveen, platteland en vlek. Heerenveen (1974).

J. Keizer. Ald- en Nijhoarne. Fryske Akademy, Leeuwarden, 1976.

Siebrand Krul. Jubbega. De geschiedenis van de Kompenije tot 1940. Uitgave van de stichting Slykjild, Heerenveen, 1987.

Douwe Miedema. Heerenveen in oude ansichten. Zaltbommel, 1986 (2e druk).

Drs. R.L.P. Mulder-Radetzky en B.H. de Vries. Geschiedenis van Oranjewoud. Alphen aan den Rijn, 1989.

GERAADPLEEGD KAARTMATERIAAL :

Grietenijkaarten van B. Schotanus à Sterringa. Vermeerderd uitgegeven door Francois Halma. 1718.

Nieuwe atlas van de Provincie Friesland bevattende kaarten van de dertig Grietenijen of gemeenten, met de daarin gelegene elf steden en haar grondgebied, alsmede van de eilanden Ameland en Schiermonnikoog. Leeuwarden, bij W. Eekhoff. 1849-1859.

J. Kuyper. Gemeente-atlas van Friesland. Leeuwarden 1865-1867.

Topografische kaarten 1 : 25.000 van ca. 1930 en de (gedeeltelijk) herziene versies van ca. 1950.

Grote Topografische Atlas van Nederland 1 : 50.000. Deel 2, Noord Nederland. Wolters-Noordhoff b.v. Groningen, 1987.

Kaart 1
Gemeente Heerenveen
Grenzen van de nieuwe gemeente Heerenveen (1934)

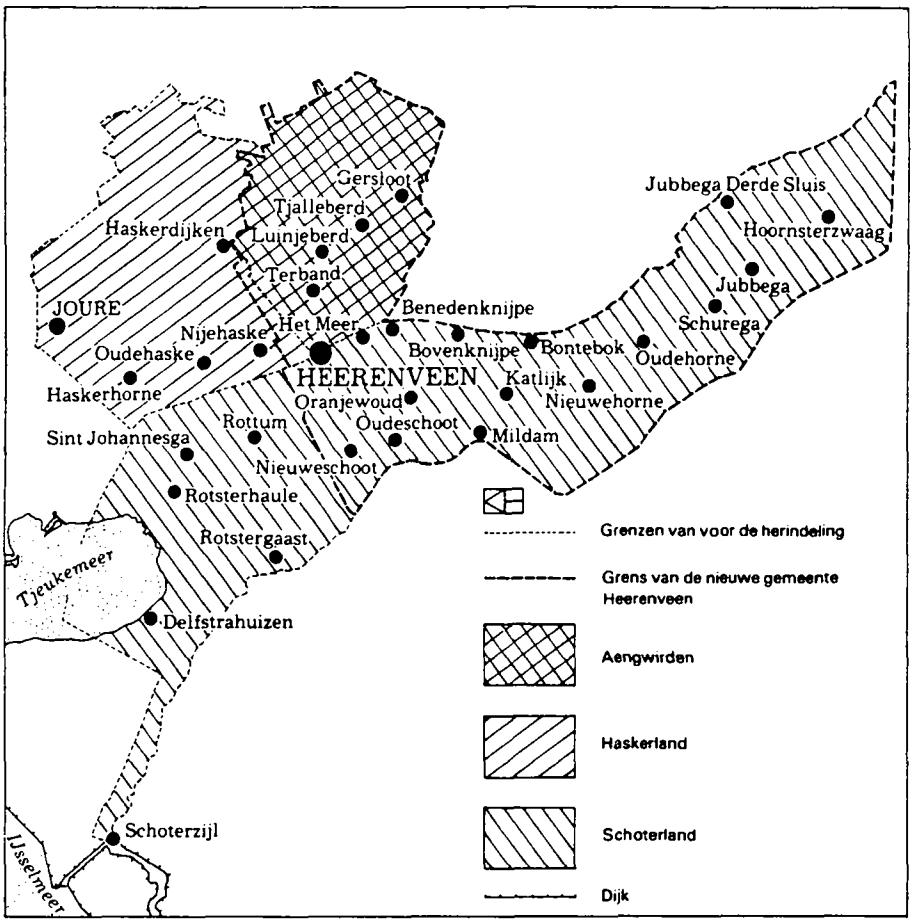

Bron : Boltendal (1984), blz. 22.

Kaart 2
Gemeente Heerenveen
Voormalige gemeente Haskerland (1866)
J. Kuyper. Gemeente-atlas van Friesland.

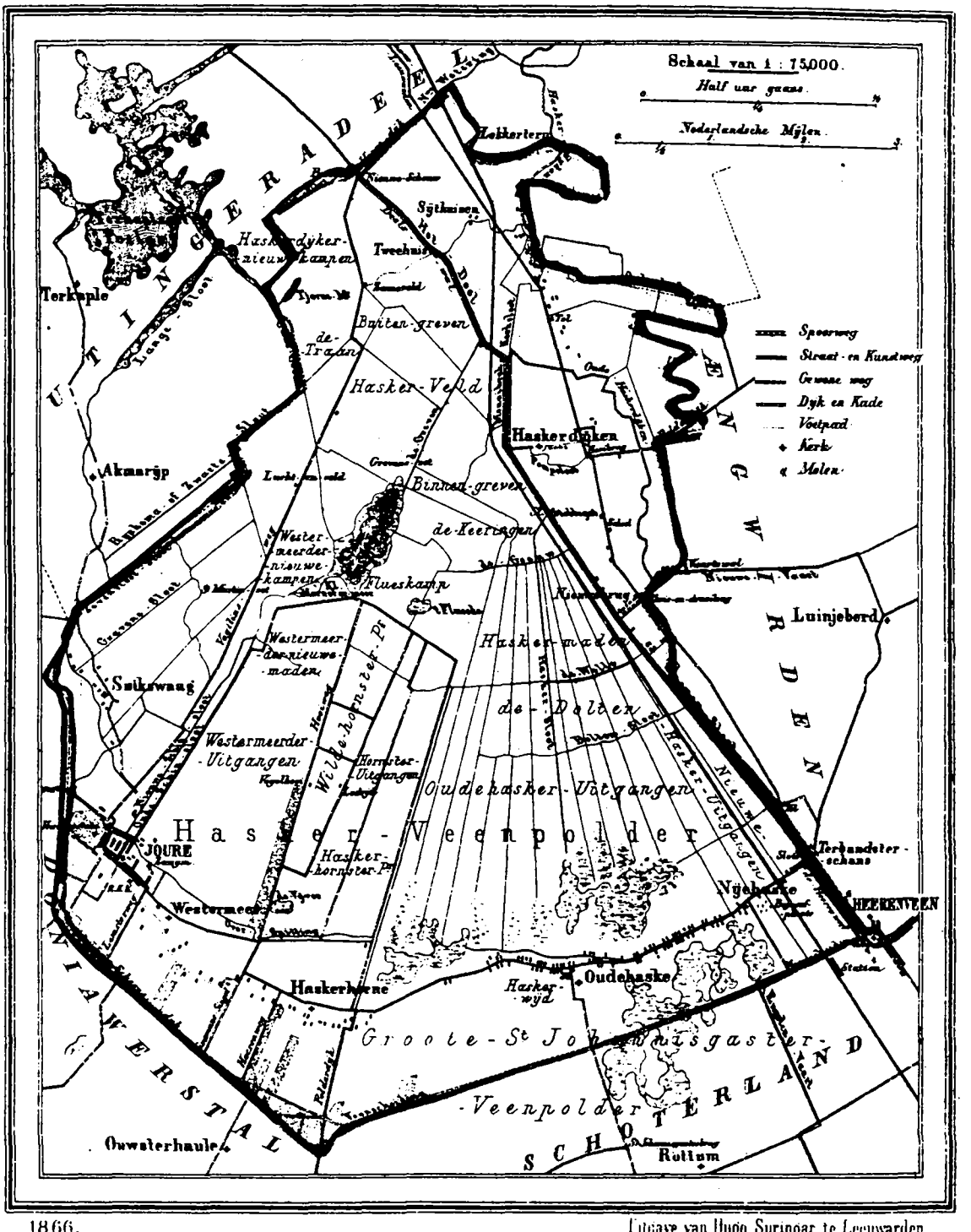

1866.

5917 Bunders. 5825 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

Kaart 3
Gemeente Heerenveen
Voormalige gemeente Aengwirden (ca. 1865)
J. Kuyper. Gemeente-atlas van Friesland.

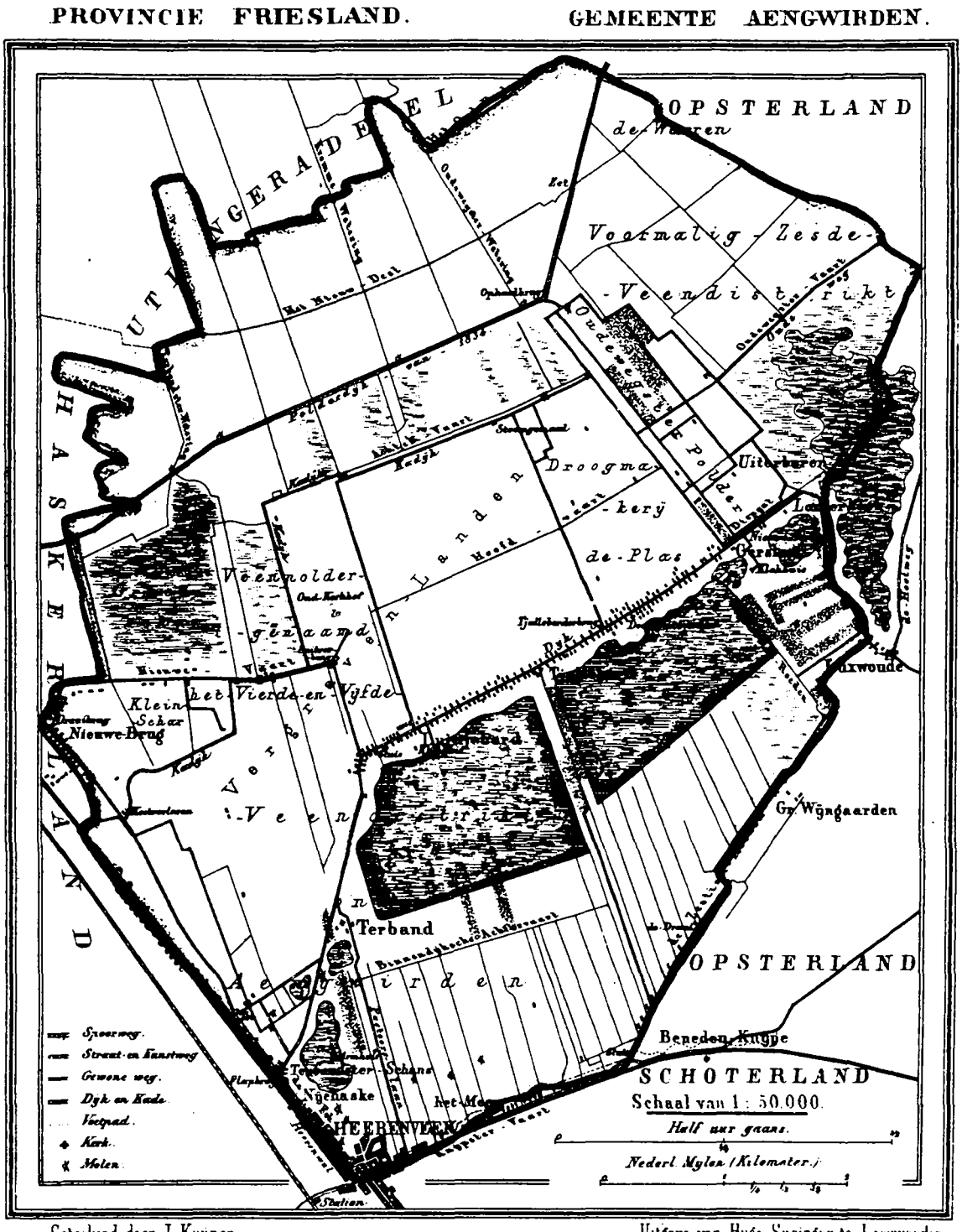

Geteekend door J. Kuyper. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

4064 Bunders. 3175 Inwoners

Kaart 4
Gemeente Heerenveen
Voormalige gemeente Schoterland (1866)
J. Kuyper. Gemeente-atlas van Friesland.

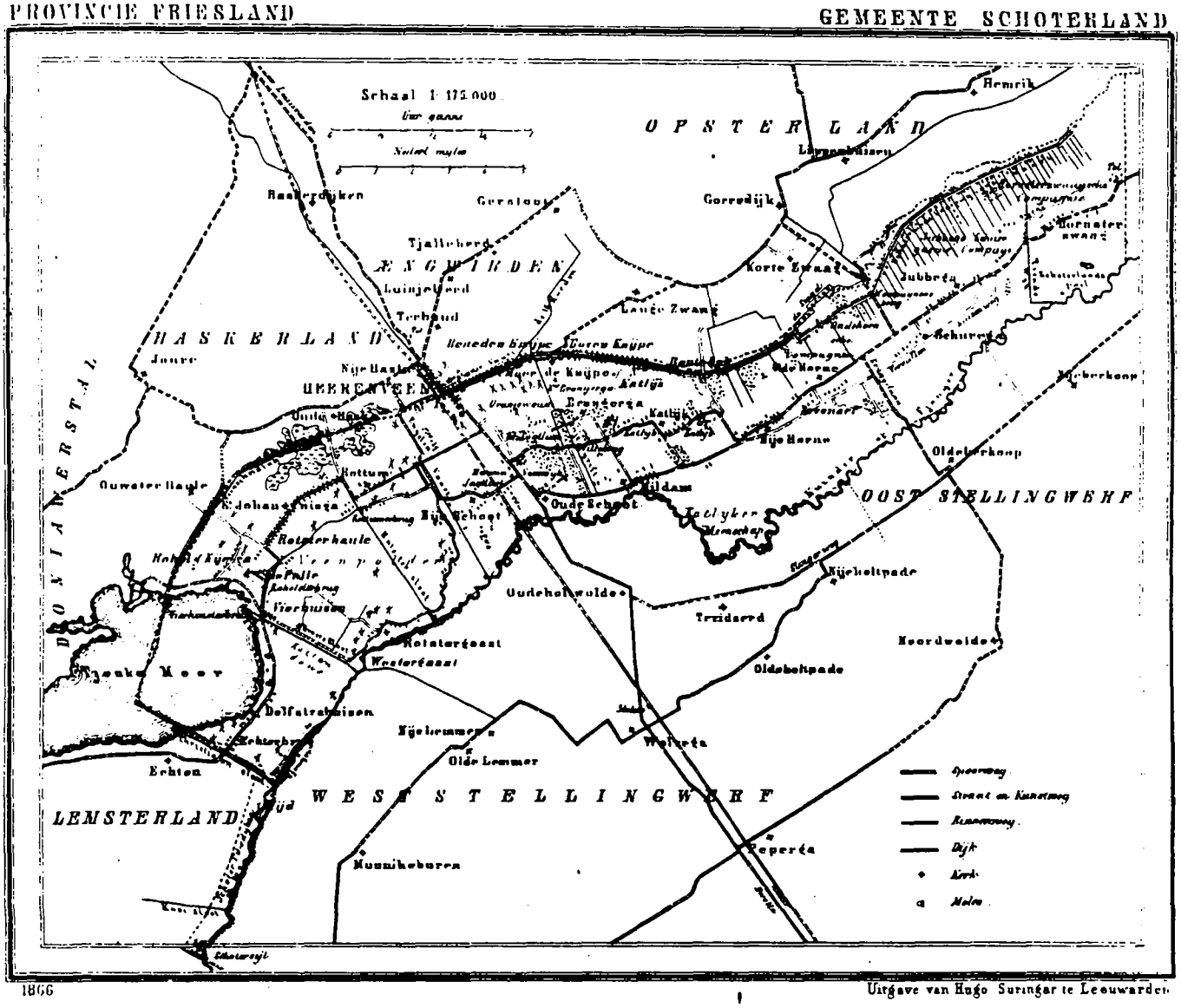

1866 Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

15248 Bunders. 10260 Fonnoren.

Kaart 5
Gemeente Heerenveen
Oranjewoud ca. 1865
J. Kuyper. Gemeente-atlas van Friesland.

PROVINCIE FRIESLAND. GEMEENTE SCHOTERLAND. (Oranjewoud.)

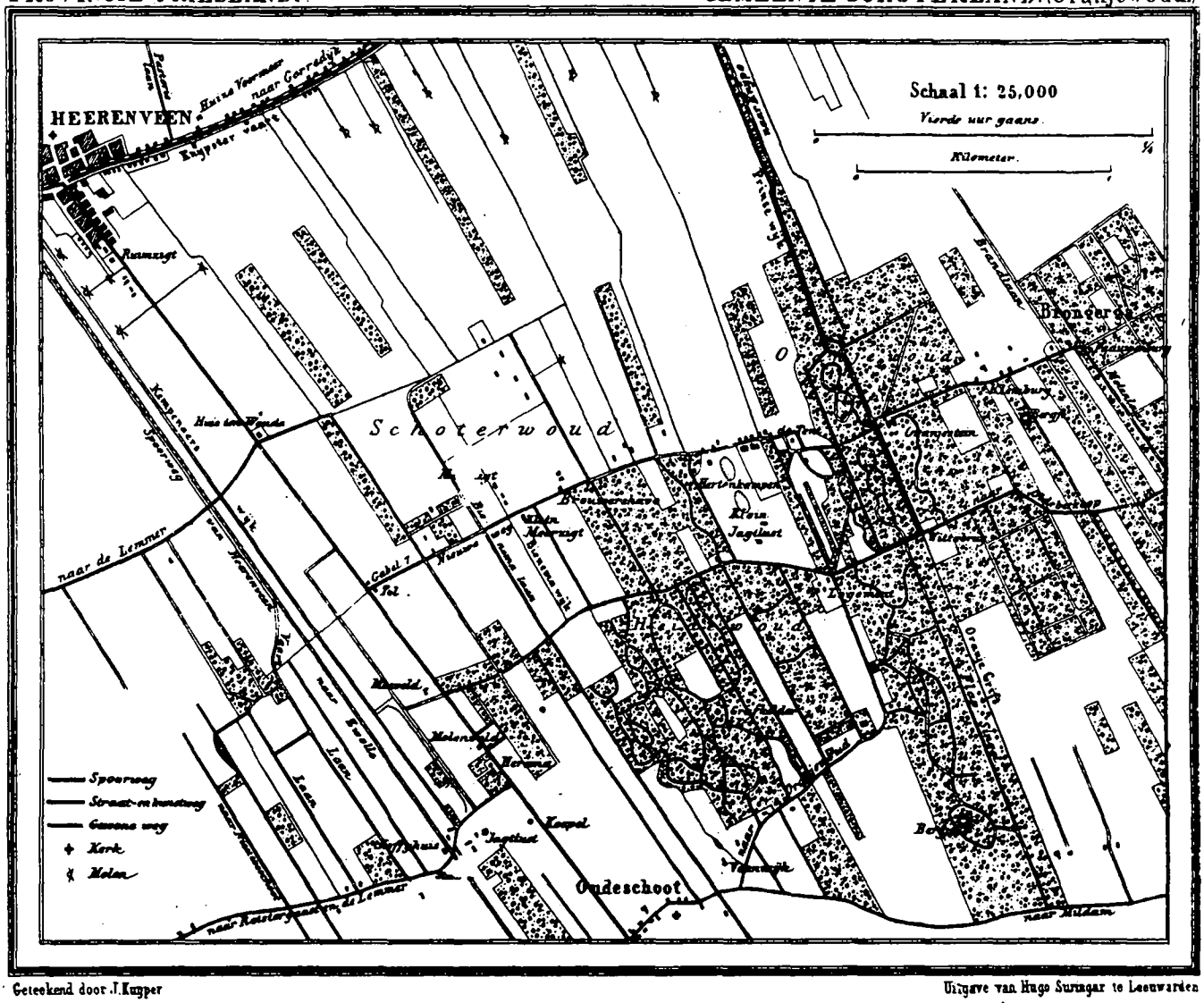

Geteekend door J. Kuyper

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

Kaart 7

Gemeente Heerenveen

Heerenveen, ca. 1949

Kaart 6
Gemeente Heerenveen
Gemeentegrenzen in de plaats Heerenveen voor 1934.

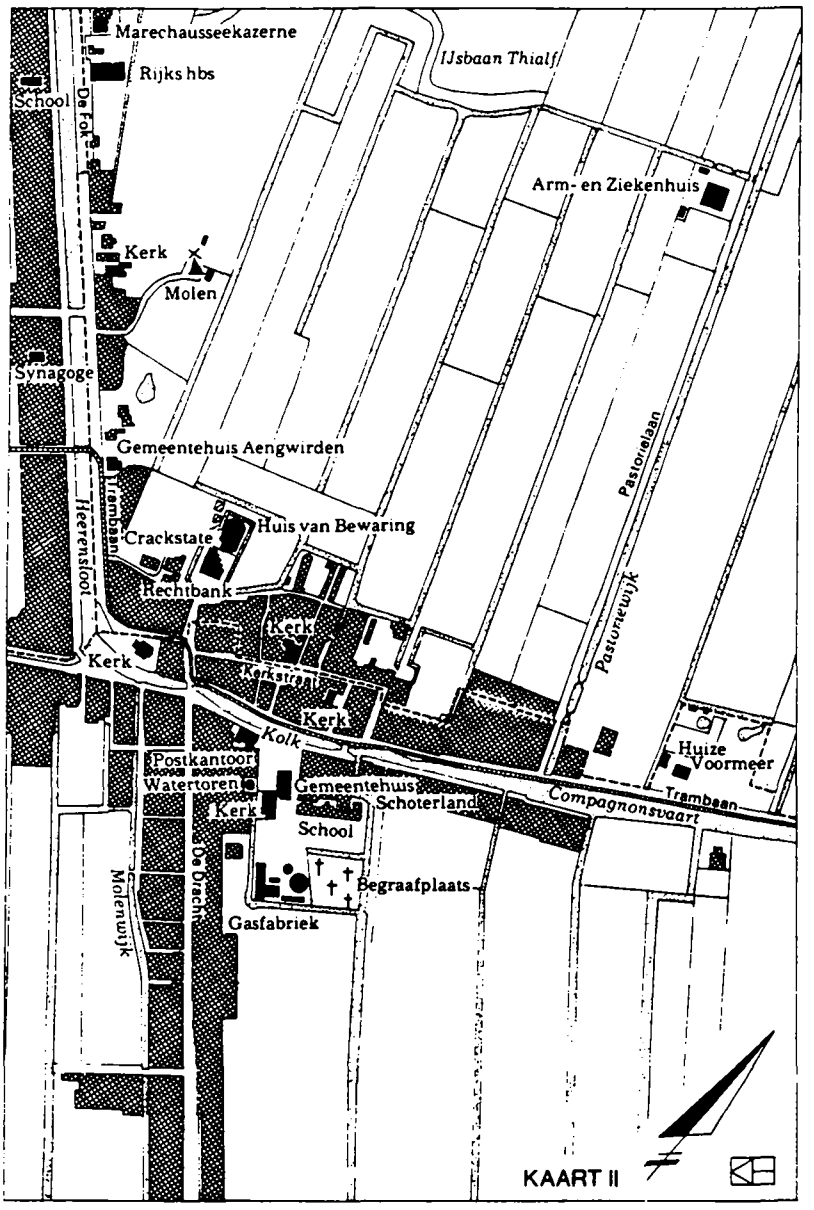

Deze kaart laat zien hoe willekeurig de gemeentegrens tussen Aengwirden en Schoterland de plaats Heerenveen verdeelde. De onderbroken lijn die de grens weergeeft begint links boven en buigt in het midden van de kaart naar rechts. Via Achter de Kerk, Oude Koemarkt en Kerkstraat naar 't Meer. Het gebied ten westen van de Heerensloot hoorde bij de gemeente Haskerland.

Bron : Boltendal (1984), blz. 25.

BIJLAGE BEVOLKINGSONTWIKKELING HEERENVEEN

	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950
Heerenveen	2.606	2.633	2.972	3.237	3.315	3.327	3.732	3.999	4.781	6.852	10.879
't Meer	481	507	588	605	588	629	690	695	687	926	—
Benedenknijpe	646	677	697	653	700	676	624	598	535	542	603
Bovenknijpe	585	600	663	656	643	610	618	603	503	552	580
Jubbega-Schurega	1.124	1.310	1.448	1.833	2.050	2.256	2.393	2.629	2.685	2.843	2.897
Hoornsterzwaag	588	815	898	1.058	1.102	1.133	1.162	1.393	1.539	1.652	1.679
Oudehorne	417	566	627	644	779	949	941	1.098	1.206	1.220	1.154
Nieuwehorne	415	563	658	658	831	766	872	863	887	905	881
Katlijk	280	368	451	435	459	495	539	644	709	749	714
Mildam	367	398	468	433	404	458	452	405	424	444	499
Oudeschoot	848	1.013	1.033	1.123	1.241	1.197	1.306	716	758	812	931
Nieuweschoot	197	274	340	353	388	376	372	355	338	327	345
Gersloot	134	176	245	428	428	353	488	572	470	488	483
Tjalleberd	1.027	1.089	1.114	1.168	1.183	1.038	1.017	1.054	861	750	764
Luinjeberd	585	633	720	789	806	698	764	729	694	652	644
Terband	355	429	651	897	995	979	1.125	1.161	1.160	1.232	721
Oranjewoud									1.001	1.343	586
Totaal gem.	11.653	13.318	15.141	16.633	17.599	17.563	18.467	18.819	20.577	22.289	24.360

Bevolking per dorp per 1 januari

	1940	1946	1951	1955	1960	1965	1970	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980*	1981	1982	1983
Bontebok															387	375	373	366
Gersloot	487	493	470	454	424	397	328	286	307	307	292	287	280	280	274	291	299	297
Heerenveen	6.809	7.377	10.630	11.999	13.242	16.155	20.424	21.590	22.918	23.397	24.114	24.411	24.983	25.303	25.660	26.068	26.142	26.183
Hoornsterzwaag	1.617	1.703	1.677	1.678	1.459	1.339	1.093	1.026	989	983	960	965	957	956	941	939	941	944
Jubbega	2.827	2.944	2.906	2.904	3.022	2.970	2.996	2.957	2.969	2.932	2.923	2.968	3.043	3.042	3.003	3.044	3.094	3.103
Katlijk	749	766	723	682	655	660	635	614	610	607	618	594	608	612	611	618	611	610
De Knipe (Ben.)	540	558	596	594	515	468	963	931	951	939	914	892	895	875	864	876	875	868
(Boven)	550	564	588	523	579	570												
Luinjeberd	649	668	668	631	590	567	507	484	486	468	458	447	465	451	461	461	463	457
Het Meer	925	944	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mildam	446	504	517	479	461	479	513	611	650	675	689	703	739	767	790	775	760	765
Nieuwehorne	902	900	904	866	910	901	979	1.131	1.178	1.206	1.268	1.281	1.335	1.356	1.060	1.082	1.100	1.106
Nieuweschoot	332	348	359	313	299	167	139	117	120	121	119	121	124	120	119	114	113	115
Oranjewoud	1.336	1.403	565	530	556	631	912	862	845	852	823	822	782	773	762	751	759	758
Oudehorne	1.213	1.256	1.169	1.154	1.112	1.086	990	950	921	924	878	874	884	876	843	829	841	835
Oudeschoot	811	905	948	914	1.113	236	201	196	190	188	179	176	178	186	178	186	165	155
Terband	1.229	1.177	720	351	276	256	220	230	231	238	231	211	219	222	234	231	239	234
Tjalleberd	749	811	765	699	631	578	534	514	500	500	482	504	481	520	542	565	578	594
	22.170	23.321	24.205	24.671	25.844	27.460	31.434	32.499	33.865	34.337	34.948	35.256	35.973	36.339	36.729	37.205	37.353	37.390

* Het dorp Bontebok is per 1 januari 1980 gevormd uit delen van De Knipe (35 inwoners), Oudehorne (46 inwoners) en Nieuwehorne (306 inwoners).

De toename van de bevolking van de plaats Heerenveen per 1951, 1955 en 1965 is voor een deel het gevolg van de grenswijziging van deze plaats. Daardoor zijn van Het Meer 991 inwoners, van Oranjewoud 830 inwoners, van Terband 772 inwoners, van Tjalleberd 25 inwoners, van Luinjeberd 24 inwoners, van Oudeschoot 1328 inwoners en van Nieuweschoot 121 inwoners bij Heerenveen gevoegd. Door wijziging van de dorpsgrenzen per 1 juni 1965 zijn 357 inwoners van Heerenveen overgebracht naar Oranjewoud.
Door de grenscorrectie met Opsterland is de bevolking van de plaats De Knipe over 1957 met 69 personen vermeerderd.

Bron : Boltendal (1984), Bijlage 1 en 2.

COLOFON

Opdrachtgever : Gedeputeerde Staten van Friesland
Uitgave : Provincie Friesland, 1992
Ontwerp omslag : Afdeling Kartografie
Druk : Drukkerij Provincie Friesland

Samenstelling (tekst en fotografie) :

Medewerkers Monumenten Inventarisatie Project

M.F. Fermo
F.R. van Weezel Errens
G.J.M. Derks

Projectleiding : R. Terpstra

Het inventarisatieproject werd begeleid door een commissie bestaande uit de volgende personen :

G. Elzinga, Fries Museum
G.P. Karstkarel, Stichting Moderne Architectuur Friesland
R. Terpstra, beleidsmedewerker afdeling Bouwen en Wonen
W.H.C. Tieks (Voorzitter), Hoofd afdeling Bouwen en Wonen
S. v.d. Veen, Vereniging van Friese Gemeenten
S. v.d. Woude, Rijksarchief Friesland

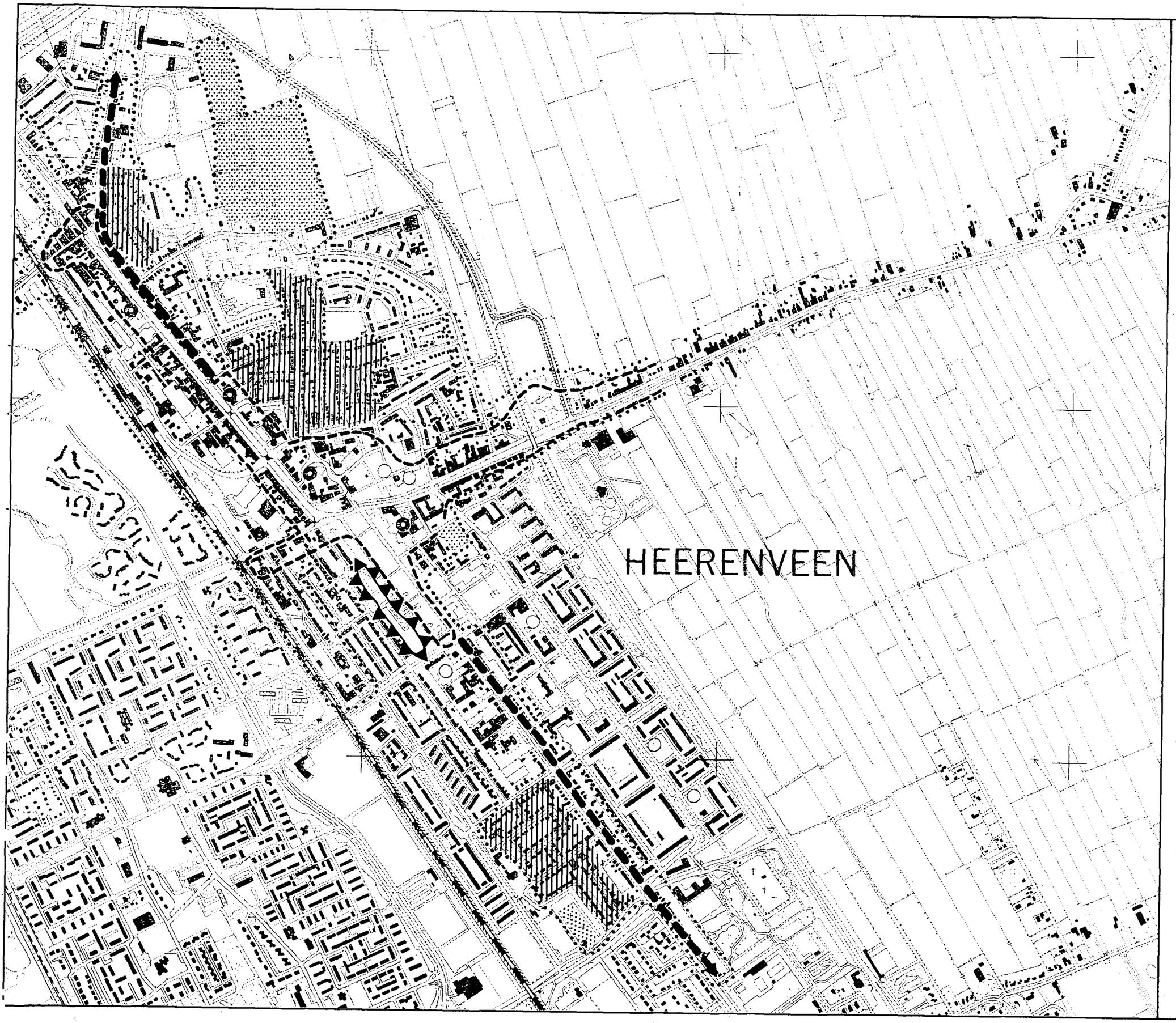

Typologie uitbreiding Heerenveen 1850 - 1940

- globale grens 1850
- globale grens 1950
- lineaire ontwikkelingen
- groengebieden
- gebieden met bijzondere waarden
- na 1940 gereconstrueerde gebieden
- industriegebieden
- niet stedelijk ingerichte gebieden (waaronder tuinwijk-achtige ontwikkelingen)